

SZABÓ JÓZSEF, A török hódoltság néprajzi és nyelvi maradványai földrajzi neveinkben.

Szegedi Tudományegyetem, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged, 2008.
(201 lap)

1. A török hódoltság kora igen jelentős hatást gyakorolt a magyar népeiségre: az életformára, a kultúrára vagy akár a közigazgatás bizonyos szegmentumaira. Ezekről napjainkban egyrészt történeti forrásokból tájékozódhatunk (LÁSZLÓFALVI VELICS ANTAL–KAMMERER ERNŐ, Magyarországi török kincstári defterek 1. [1543–1635] Budapest, 1886. 2. [1540–1639] Budapest, 1890.; Az 1571-es szolnoki török defter: GYÖRFFY LAJOS, Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez. Szolnok, 1956. 14–51 stb.), másrészt bizonyos elemek — például a népi színjátékok törökmaszkos alakoskodója — a legutóbbi időkig a népszokások, így a kultúra szerves részét képezik (UJVÁRY ZOLTÁN, A török alakja a magyar dramatikus népszokásokban: A debreceni Déri Múzeum Évkönyve. 1971. Debrecen, 1972. 419–436). Itt bemutatott kötetében SZABÓ JÓZSEF a török hódoltság nyomait a kultúra egy másik szegmensének, a földrajzi neveknek az oldaláról vizsgálta meg két szempontból: egyfelől néprajzi tekintetben a helynevekhez fűződő történetek, mondák egybegyűjtésével, másfelől nyelvészeti nézőpontból az oszmán-török eredetű helynevek összeállítása és elemzése révén (17–18). A helynevek elemzésének e kettős irányultsága tükröződik a kötet címében s szerkezetében egyaránt.

2. A könyv forrását a különféle modern kori névanyagot tartalmazó megyei, járási stb. gyűjtemények jelentették, amelyek közül két munka közzétételében maga SZABÓ JÓZSEF is közreműködött (Somogy megye földrajzi nevei. Szerk. PAPP LÁSZLÓ–VÉGH JÓZSEF. Budapest, 1974 és Tolna megye földrajzi nevei. Szerk. ÖRDÖG FERENC–VÉGH JÓZSEF. Budapest, 1981). Minthogy a szerző az 1960-as évek végétől aktív résztvevője volt a helynévgyűjtő munkáknak, a helyi gyűjtéseknek, lényegében a legközvetlenebb forrásból tapasztalhatta meg, hogy a névhasználó közösség milyen sokszínű mondaanyagot kapcsol a földrajzi nevekhez.

A közlésmód alapjául — kisebb módosításokkal ugyan — a néprajztudományban kialakított mondatípusok szolgáltak, vagyis azok tartalom és témakör szerint rendeződnek típusokba: 1. Harc a törökkel, 2. Kincsmondák (A kincses-kőkecske), 3. Harangmondák, 4. Törökökkel kapcsolatos építmények és emlékek megőrződése. Ez utóbbin belül elkülönítve találjuk meg az alábbiakat: a. alagút, ház, híd, lyuk, pince, vaskapu (47–52), b. földhányás, mesterséges domb vagy halom, temető (53–58), c. forrás, fürdő, kút (58–60) d. mecset, templom (60–63), e. őrhely, őrtorony, sánc, vár (63–69). Az egyes kategóriákon belül a helynevek a magyarországi megyék szerint rendezve

betűrendben követik egymást, majd ezek után állnak a határontúli területek gyűjteményeinek a nevei ugyancsak betűrendben.

2.1. Ha a helynevekhez fűzött mondákat, történeteket közelebből szemügyre vesszük, akkor azt tapasztalhatjuk, hogy egy-egy helynévhez olykor két (vagy akár több) monda is köthető, s ezek közül csupán az egyik kapcsolódik a török időkhöz (vagyis az egy-egy névhez tartozó mondák valójában abban térnek el egymástól, hogy az adatközlők különböző történeti időkeretbe helyezték azokat), ahogyan azt például a tolnai Kakasd határában álló *Várhégy* (39–40), a Veszprém megyei Szentbékakála *Palota* (40), a heves megyei Egerbakta határának *Török-réjji-lāpá* (54) vagy a Gamás határában említett *Vérgamás* név kapcsán láthatjuk (31). SZABÓ JÓZSEF az ilyesfajta helynevekkel kapcsolatban úgy járt el — a kötet alapvető céljainak megfelelően —, hogy a helynévhez fűződő mondák közül a török időkre vonatkozó tartalma alapján kategorizálta a megfelelő mondatípusba a nevet.

2.2. A törökkel kapcsolatos harcokról (és az ide tartozó helynevekről, mondákról) a következőképpen nyilatkozik a szerző: „A hódoltság idején a magyar csapatok — különösen a várak környékén — gyakran keveredtek harcba a portyázó törökökkel. Ezek a kisebb-nagyobb helyi csatározások nyomot hagyhattak a szóban forgó eseménnyel, történéssel kapcsolatos földrajzi nevekben.” (26). Ez a megállapítás azt sugallja, hogy az ilyesfajta események a helynevek struktúrájában valamilyen módon tükröződnek. Ugyanez a feltevés merül fel a helynevekhez fűződő történeti mondákat tartalmazó fejezet címadásában is („A török mondakör típusai a helynevekben”) vagy a „Törökkel kapcsolatos építmények és emlékek megőrződésé”-vel összefüggésbe hozható mondák kapcsán is, ahol SZABÓ JÓZSEF a különféle alcsoportokat aszerint különítette el, hogy „ezekben a helynevekben milyen konkrét (egykori vagy valamilyen formában megmaradt) objektumok alkotják az elnevezés alapját” (47). Ám — ahogyan azt fentebb láthattuk — a helynevek csoportosítását alapvetően a hozzájuk fűzött népi közlések tartalma, témaköre határozza meg (23). A monda tematikája alapján sorolódott be például a kincsmondák közé a Baranya megyei Szigetvár határában lévő *Török-temető* [~*Török-temető-dülő*] helynév is (41), s nem a földrajzi köznévi alaptag szemantikai szerkezete volt a döntő tényező ebben a kérdésben, hiszen ez esetben a „Földhányás, mesterséges domb vagy halom, temető” mondatípusba tartozna (s ott nem szerepel). Olykor azonban arra gyanakodhatunk, hogy a helynév alaptagjának szemantikai struktúrája alapján történt meg a kategóriába sorolás: a törökökkel kapcsolatos építmények egyik altípusának („Alagút, ház, híd, lyuk, pince, vaskapu”, 47–52) helyneve, a Baranya megyei Abaliget határában lévő *Török-pince* e csoportba kerülését például a *pince* névrész indokolhatta, minthogy különben a névhez fűződő monda tartalma nem

magyarázná az e típusba sorolását (eszerint ugyanis amikor innen a törököket elűzték, akkor azok itt rejtették el a fegyvereiket; más adatközlők szerint pedig „a látható nagy csúszási felület török templom padozata volt”, 47). A helynév az adatközlőktől feljegyzett történet témaköre szerint inkább más altípusba, a „Mecset, templom” mondái (60–63) közé tartozna. A helynevek és a velük kapcsolatos népi eredetmagyarázatok vonatkozásában efféle kettősséggel másutt is találkozunk.

2.3. SZABÓ JÓZSEF a munka első nagy egységét, a néprajzi szempontú fejezetet a további kutatások számára forrásként is meghatározza (18). A helynevek és az ezekhez kapcsolódó mondaanyag kitűnő terepet jelenthet például véleményem szerint az olyasfajta történettudományi-antropológiai vizsgálatokhoz, amelyek a történetmondás, az emlékezés, az egyéni és kollektív emlékezet mechanizmusaival, az emlékezet és a hagyomány mibenlétével foglalkoznak, s azzal, ahogyan az adatközlők interpretálják az áthagyományozott történeteket (e kérdéskör elméleti alapjait lásd JAN ASSMANN, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest, 1992. 15–86).

A néprajztudomány klasszikus kutatási területe a motívumkutatás ugyancsak eredményesen hasznosíthatja a munka igen gazdag mondaanyagát. E kutatási irány a 19. század végétől a 20. század első harmadáig formálódott ki, s a vizsgálatok ezt követő megakadását elsősorban a szintézis hiánya okozta (vö. ehhez KÓSA LÁSZLÓ, *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest, 2001. 139–141). A kötetet fellapozva rendre olyan más-más mondatípusba sorolt s különböző helynevekhez fűződő történetekre bukkanhatunk, amelyekben azonos motívum jelenik meg: az alagút-motívum feltűnik például a kincsmondák között a somogyi Csurgó határában lévő *Vár-cser* kapcsán (39), a tolnai Kakasd határában álló *Várhégy* (39–40) egyik ehhez kapcsolódó mondájában; a törökkel kapcsolatos építmények és ezek emlékének megőrzése különféle típusaiban, így például a helesfai *Vár-högy* (~ *Várhej* ~ *Török-vár*) (63), a szigetvári *Török-rom* (63), a nagykorpádi *Várdomb* (66–67), a lippói *Török-domb* (53), az iharosberényi *Török-hányás* (55) stb. helynevekkel összefüggésben is. A denotátumok keletkezésével kapcsolatban a motívumok között önálló csoportot alkothat a sapka ~ sipka motívum (ti. ezzel hordták össze az adott területet, dombot, halmot). E mondákra ugyancsak a kötet különféle típusai között lelhetünk rá, például a kincsmondák között a pincehelyi *Kendérfődek* helynév kapcsán (42), a törökkel kapcsolatos építmények közül a „Földhányás, mesterséges domb vagy halom, temető” (53–58) csoportban (lásd ehhez például a szegvári *Sáp-halom* 53–54, a szakadati *Török-domb* 55, a bakonytamási *Hathalom* 56 stb. helyneveket), vagy az „Örhely, örtorony, sánc, vár” mondáiban (mint amit például a dusnoki *Célina-hómká*, *Gécina-hómká* [itt a

sapka helyett turbán szerepel] 63) bajóti *Berényvár* (~ *Babutkavár*) 64–65 és a szakadáti *Török-domb* 68 magyarázataiban láthatunk).

2.4. Ha fentebb említett helyneveket és a hozzájuk fűződő történeteket közelebbről megvizsgáljuk, azt tapasztalhatjuk, hogy olykor egy-egy név több mondatípusnál is előfordul: vagy a monda tartalma alapján sorolható be több helyre (például a szakadáti *Török-domb* 55, 68) vagy pedig a helynévhez több mondaváltozat kapcsolódik, s így a mondaváltozatok tartalma alapján tartozhat a név a különféle típusokba (például a görcsönydobokai *Török-sánc* 39, 64). A mondatípusok e tipizálási problémáit talán úgy lehetett volna elkerülni, hogy elsődlegesen nem megyénkénti, járasonkénti sorrendben követik egymást a helynevek s a hozzájuk fűződő mondák, hanem a nyelvterület azonos lexikális szerkezetű nevei egy csoportba kerülnek: így például a *Török-temető* szócikk alá az összes ilyen lexikális struktúrájú adat beilleszthető lett volna, a szócikken belül meghagyva a megyénkénti közlésmódot. Noha az effajta közlésforma alapvetően a nyelvészeti vizsgálódások számára készített kötetek szerkesztési eljárásaira jellemző, úgy vélem, ez nemigen gátolta volna az újabb néprajzi, történettudományi vizsgálódásokat sem. Az ez irányú kutatásokat nagyban segíthetné továbbá a kötethez mellékelt helynév- és tárgymutató.

2.5. SZABÓ JÓZSEF a néprajzi szempontú elemzés különálló egységeként mutatja be a hódoltság idején elpusztult települések emlékeit (69–77). E csoport az alapján állt egybe, hogy az adatközlők a modern kori bel- és külterületi nevekhez a falvak pusztításának történeteit, mondáit kapcsolták.

A helynevek között nagy számban fordulnak elő olyanok, amelyek szemantikai struktúrája már önmagában is (tehát a népi közléseket figyelmen kívül hagyva) elpusztult településre vagy annak templomára utal, például *Pusztaszentegyház*, *Faluhely* (75) stb. Másrészt — ahogyan arra SZABÓ JÓZSEF maga is utalást tesz — a falvak emléke a határnevekben máig fennmaradhatott (70): egyfelől a lexikális-morfológiai struktúra azonossága révén (például a Tapolcafő határában fekvő egykori *Döbrés* neve a mai *Döbrís* határnévben, 75), másfelől oly módon, hogy az egykori falunév névalkotóként tűnik föl a mai határnevek keletkezésekor (lásd ehhez például a Kám határában föltűnő *Gyeli* ~ *Jeli*, *Nagy Gyeli*, *gyeli malom* stb. neveket, 75 és CSÁNKI DEZSŐ, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1894. 2: 752. *G[y]eli*). A kötet ezen egységében vannak azonban olyan helynevek, amelyekhez csupán a néphagyomány fűz a törökök falupusztításával kapcsolatos történetet (*Dobogó-part*, *Szólátyi* ~ *Szólátyi oldal*, 71). Azt, hogy e határnevek valóban összefüggésbe hozhatók-e egykori településekkel, csupán a későbbi kutatás és a történeti adatok egybeállítása tisztázhatja, csakúgy, mint azt a kérdést is, hogy azok a mai települések határában ténylegesen hol is helyezkedhettek el, mekkora lehetett a kiterjedésük, s milyen okok vezethettek az elpusztásodásukhoz. Ez

utóbbi tekintetében nagy óvatossággal kell ugyanis eljárni, hiszen a településhálózat átalakulását, a falvak eltűnését a törökdúlás mellett sok más tényező is befolyásolhatta (lásd ehhez például TÓTH VALÉRIA, Településnevek változástipológiája. Debrecen, 2008. 28–29 és Korai magyar történeti lexikon. 9–14. század. Főszerk. KRISTÓ GYULA. Budapest, 1994. 667–668).

A kötet e részében felsorolt nevek közül jó néhány a munka más egységeiben is fölbukkan — például a Győr-Moson-Sopron megyei Babót határában említett *Faluhely* (71) —, mégpedig a törökkel kapcsolatos harcok mondái között szerepeltetve (ti. a lakosok ebbe a dűlőbe menekültek, miután a török elpusztította a falut, 28). Ám a „Harc a törökkel” típusú mondáknál olyan helyneveket és az ezekhez fűzött mondákat is felfedezhetünk, amelyek nagy valószínűséggel egykori falvak emlékeit őrzik, s azok mégsem szerepelnek az elpusztult településeket bemutató egységben: például a Zala megyei Alsópáhok *Némés* (~ *Boldogasszonyfa* ~ *Nemesboldogasszonyfa* ~ *Alsópáhok*) helyneve (37), amelyet a monda alapján a törökök pusztítottak el (az egykori falu adatait lásd CSÁNKI DEZSŐ, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1897. 3: 90–91. *Páh*) vagy a Tolna megyei Pálfa határában feltűnő *Felsőrácegres* (további adatait lásd 32), amely talán az egykori *Egres*-sel azonosítható (CSÁNKI DEZSŐ, Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. Budapest, 1897. 3: 423. *Egres*). A törökkel kapcsolatos építmények között szereplő Sáska határában említett *Pusztatemplom* talán ugyancsak az elpusztult települések emlékeit felsorakoztató helynevek közé tartozhat, hiszen a név által megjelölt területen a néphagyomány is a törökök által feldúlt, elpusztított települést sejt (62). Azt a kérdést azonban, hogy ezen a területen egykor valóban település lehetett-e, illetve, hogy az ténylegesen is a hódoltság idején pusztult el, csupán további, sok irányú és alapos kutatás derítheti fel jó eséllyel.

3. A kötetnek „A török hódoltság nyelvi nyomai a földrajzi nevekben” (79–167) című fejezete tartalmazza a nyelvészeti szempontú elemzést. SZABÓ JÓZSEF a helyneveket két fő csoportra bontva tárgyalja: egyrészt az oszmán-törökből közvetlenül vagy közvetve (szerb-horvát közvetítéssel) átvett helyneveket mutatja be, illetőleg azokat a „bel- és külterületi neveket, amelyek a maguk egészében vagy egyik összetevő elemükben oszmán-török eredetűek, egykor volt jelentésük azonban napjainkra szinte már teljesen elhomályosult, s legföljebb — esetenként kisebb-nagyobb mértékben megváltozott jelentésben — tájszóként vagy személynévként őrződött meg valamely vidéken vagy egy-két településen. Ilyenek például a következők: *Csezmei-erdő*, *Duttyán*, *Karahomok*.” (93–94). A másik típus olyan helyneveket foglal magában, amelyek napjainkban is ismert oszmán-török eredetű köznevekre vezethetők vissza (94). A két kategória elkülönítése mellett SZABÓ JÓZSEF azt is figyelembe vette, hogy a helynevek által megjelölt területek közvetlenül összefüggésbe hozhatók-e az

oszmán-török népelemek tartózkodásával vagy sem (86, 87). E tényező szem előtt tartása leginkább a nyelvterületen nagy számban feltűnő *Tabán* típusú névformák kapcsán mutatkozik meg (az adatokat lásd 125–131; azt, hogy mely település bel- és külterületén bukkannak fel ilyesfajta nevek a kötet végén álló térkép mutatja). SZABÓ JÓZSEF kiindulópontja szerint ugyanis az efféle helynevek alapjául szolgáló közszó az oszmán-török 'tímártelep' (*tabakhana*) lexéma (133), s az e névformákkal (például *Tabán*, *Tobány*, *Tabányi köz* stb.) jelölt területek a települések szélein, vízfolyások közelében találhatók (minthogy a cserzés kellemetlen szaggal járt és a bőrök feldolgozásához vízre volt szükség, 133). A szerző minden olyan területen, ahol ilyen nevek előfordulnak a törökök hosszabb-rövidebb ideig való jelenlétét tételezi fel, s a tímármesterséget is közvetlenül a törökséghez kapcsolja (134, 135, 138, 139). Fontosnak tartom ugyanakkor azt is kiemelni, hogy a *tabán* földrajzi köznévként 'a falu legrégibb része' jelentésben szintén előfordul a modern kori határnevek alaptagjaként (vö. NEMES MAGDOLNA, Földrajzi köznevek állományi vizsgálata. Doktori értekezés. Kézirat. Debrecen, 2005. 1. számú melléklet. 180). Ez pedig megítélésem szerint azt is jelenti egyúttal, hogy a *Tabán* típusú nevek egy része föltehetően nem hozható közvetlenül kapcsolatba a törökséggel.

3.1. SZABÓ JÓZSEF annak eldöntésére, hogy bizonyos helynevek valóban oszmán-török eredetűek lehetnek-e — ha azok „hódoltság kori meglétét semmilyen írásos adat nem támasztja alá” (87) —, többféle fogódzót is igyekezett keresni.

Ilyen körülmény lehet egyfelől az, hogy a „népi emlékezet hozzákapcsol-e a névhez valamilyen, a törökökhöz fűződő hagyományt, magyarázatot” (87). Úgy vélem, a nyelvészeti vizsgálatokban csupán nagy óvatossággal használhatók fel a népi közlések, minthogy valóságalapjuk többnyire nem igazolható teljes bizonyossággal (ilyen irányú kételyeit SZABÓ JÓZSEF maga is több esetben hangsúlyozza: 15, 16, 21, 22, 23, 88, 172), noha akár őrizhetnek is reális, a valóságra vonatkozó eleme(ke)t. A kötet néprajzi fejezetében említett *Ígött-erdő* (~ *Nagy-Ígött-erdő*) helynévének szemantikai struktúrája például az erdőirtásra utal (arra a mozzanatra, amikor a termőföld kialakításának érdekében felégették az erdőt), s ha a névhez fűzött történetet tekintjük, akkor ennek nyomait meg is találjuk a népi közlésben is (34). A névadás valós motívumai ugyanakkor legtöbbször igen távol állnak a népi magyarázatok által felvonultatott motívumoktól.

Az oszmán-török eredet azon nevek esetében lehet SZABÓ JÓZSEF szerint egyértelműbb (és ez jelentheti tehát a megbízhatóbb fogódzót), „melyeknek meglétére — a hozzájuk fűződő néphagyomány mellett — már a XVIII. század elejéről és közepéről találunk adatokat”, s amelyekről ennek révén az feltételezhető, hogy esetleg már a 16–17. században is léteztek (92). A kötet forrásainak jellegéből adódóan ugyanakkor SZABÓ JÓZSEF csupán néhány

esetben hasznosíthatta a valóban nagy fontosságú történeti adatokat, hiszen a felhasznált modern kori névgyűjtések magától értetődően csekély történeti névanyagot tartalmaznak.

3.2. Az oszmán-törökből közvetlenül vagy közvetve átvett helyneveket tartalmazó egység (96–147) kapcsán problematikusnak tűnik a *Kara-homok* helynév esete (112). Nem egyértelmű ugyanis, hogy miért kerülhetett az oszmán-török eredetű helynevek közé, hiszen a szerző a *Kara* családnév és a *homok* 'a határ homokos területe' összetételének tekinti. A helynév hódoltság kori keletkezését mindössze azzal magyarázza, hogy „már 1719-től vannak rá írásos följegyzések”. Úgy vélem, ez a körülmény önmagában még semmiképpen nem igazolhatja a névnek a török hódoltság nyelvi nyomaként való szerepeltetését. Igaz ugyan, hogy SZABÓ JÓZSEF a *Kara* előtaggal összefüggésben utal KISS LAJOS vélekedésére, miszerint a *Kara* személynév előzménye az ugyancsak személynévi használatú török *qara* 'fekete' szó lehetett (Földrajzi nevek etimológiai szótára. Budapest, 1988. 1: 685 *Kára*, 1: 687 *Kara-homok*), az azonban, hogy a helynév alapjául szolgáló személynév közszoí előzménye török eredetű, a helynév szempontjából irreleváns. E probléma fölmerül a *Karahóma* helynévvel kapcsolatban is (110–112), amely szintén személynév + földrajzi köznév struktúrájú, ahol a *hóma* a szerző szerint a *halma* nyelvjárási változata. Ezzel a névvel kapcsolatban aztán fölvetődik egy másik kérdés is, ami ugyan szorosabban véve nem nyelvészeti-névtani vonatkozású, mégis róla érdemes említést tenni. A névhez fűzött megjegyzéseiben ugyanis SZABÓ JÓZSEF így vélekedik: „A Som községben gyűjtött *Karahóma* földrajzi névhez fűződő néphagyomány arra mutat, hogy a *halom* nemcsak a természetes módon keletkezett, enyhe hajlatú, kisebb dombok megnevezésére használatos, hanem (valamivel ritkábban) a mesterségesen létrehozott, kisebb-nagyobb földhányások megjelölésére is szolgál.” (111). (A néphagyomány szerint az itt lévő dombot csónakkal hordták össze, 110). Ehhez kapcsolódóan aztán még további példákat is említ a szerző: „Hasonlóképpen mesterségesen létrehozott halomra utalnak Fajsz község helynévanyagában a *Kovácshalma* ~ *Kovácsóma* földrajzi névhez kapcsolódó adatok: ...»1749: *Kovács-halma*, Kat. térp. 1888: *Kovács-alma...*»” (111). Úgy vélem, a mesterséges halmok kérdése aligha magyarázható csupán a néphagyomány közléseiből, illetve magányosan álló történeti adatokból, az effajta objektumok ugyanis a települések közötti határként is funkcionálhattak (lásd ehhez TAKÁCS LAJOS, *Határjelek, határjárás a feudális kor végén Magyarországon*. Budapest, 1987. 76–79).

Visszatérve a *Kara* személynév ügyére: e probléma bizonyos vonatkozásaiban a *Karkula* név kapcsán is megjelenik (114–115). SZABÓ JÓZSEF ekképpen vélekedik a név eredetéről: „A föltehetően eredetileg *Karakula* hangalakú, majd ebből *Karkula* formát nyert helynév voltaképpen a 'fekete torony' szókapcsolatra vezethető vissza” (ti. előtagja az oszmán-török *kara*

'fekete', utótagja pedig a szintén oszmán-török *kula* 'torony', 114). E magyarázattal szemben én magam úgy látom, hogy az e csoportba sorolt nevek helyzetviszonyító előtagja (*Felső-Karkula*, *Középső-Karkula* és *Alsó-Karkula*), valamint a nevekhez fűzött megjegyzések (ti. e nevek a nyomásos gazdálkodás idején a nyomások nevei voltak, 114) más névkeletkezést támogatnak inkább. Fölmerülhet a gyanú, hogy e nevek *Karkula* névrésze esetleg a latin *calcatúra* 'taposás' szóra vezethető vissza, e kifejezést ugyanis igen gyakran használták például a kataszteri térképek készítésekor. Amennyiben a feltételezésem reális, talán ezzel függhet össze a *Karkulá-t* megelőző címszó, a *Karaula* származása is (113–114), ám az efféle összefüggések pontos feltárásához további történeti források áttekintésével juthatunk csupán közelebb.

3.3. SZABÓ JÓZSEF az oszmán-török eredetű neveket — ahogyan azt fentebb láthatjuk — két csoportra osztotta. E tipizálás során a helyneveket alkotó közszavak aszerint különültek el, hogy az adott közszó jelentése teljesen elhomályosult-e napjainkra vagy ma is ismertek (93–94). Ennek nyomán nem világos, hogy például „A *haramia* köznévvvel keletkezett helynevek” (107) és „A *basa* ~ *pasa* köznévvvel keletkezett helynevek” (147) miért kerülhettek más-más csoportba, hiszen a *haramia*, *basa* ~ *pasa* közszavakat ma is ismerik és használják (ÉKsz. 515 *haramia*, 94 *basa*, 1091 *pasa*). Másrészt ha az e típusokba tartozó neveket közelebből megvizsgáljuk (például *Haramia-forrás*, *Haramia-erdő* 107; *Basa-tanya*, *Basa-rét* 148 stb.), akkor esetleg e helynevek előtagjaként személynévet is feltételezhetünk, ahogyan erre SZABÓ JÓZSEF is utal: „A XVI–XVII. századból KÁZMÉR több *Haramia* családnevet is említ (1993: 455). Valószínűnek látszik, hogy a felsorolt Somogy és Tolna megyei adatokban ez a családnév rejlik, amely a 'gyalogos katona' jelentésű *haramia* főnévből származtatható.” (107), ugyanígy: a *basa* ~ *pasa* „már a hódoltság korában családnévvé is alakult” (149). A kőkúti *Jancsár-szőlő* (157) és a dunaszentgyörgyi *Janicsár-domb* (158) helynevekkel kapcsolatban, amelyek „A *jancsár* ~ *janicsár* köznévvvel keletkezett helynevek” (157–159) csoportjába tartoznak, így vall a szerző: „Föltevésem szerint a *Jancsár* személynévvvel kapcsolatos helynevek valószínűleg már a hódoltság idején is létrejöttek. A fenti földrajzi nevek ide sorolását az indokolja, hogy egyrészt a *jancsár* ~ *janicsár* szó, noha a szerb-horvátból került a magyarba, végső soron oszmán-török eredetű, másrészt viszont az erre a köznévre visszavezethető helynevek keletkezésében a török hódoltság korának lehetett meghatározó szerepe.” (159). Amennyiben az itt említett névformákban a *jancsár* ~ *janicsár* elem személynév, azok nem tekinthetők oszmán-török eredetű vagy oszmán-török nyelvi hatásra visszavezethető helyneveknek. A személynévek alapjául szolgáló közszó etimológiai háttere ugyanis a helynév eredete szempontjából nem meghatározó. Azt ugyanakkor, hogy valóban személynév áll-e a helynevek előtagjaként, csupán birtoklástörténeti körülmények ismeretében jelenthetnénk ki.

4. SZABÓ JÓZSEF az oszmán-török nyelvi hatásra visszavezethető nevek mellett a népetimológiával keletkezett nevek csoportját is külön egységben tárgyalja (160–166). A szerző népetimológia-felfogásában a névtörténeti szakirodalomban teljesen általános kettősséget tapasztaljuk: ezzel a terminussal illeti egyrészt azt a jelenséget, melynek során a helynevek lexémáit a névhasználók mintegy „megértelmesítik”, másrészt azt is, hogy a nevekhez az adatközlők magyarázatot teremtenek (160). Az e helyütt szereplő helynevek ugyanakkor kivétel nélkül ez utóbbira adnak példákat (161–165), amely jelenséget az újabb szakirodalom viszont a *népi eredetmagyarázatok* terminussal illet (a fogalmak szétválasztásának fontosságához, illetve további terminológiai pontosításokhoz lásd TÓTH VALÉRIA, *Településnevek változástipológiája*. Debrecen, 2008. 170). A kötetet fellapozva több esetben felbukkannak a néprajzi közlések, különféle mondatípusok közt olyan a helynevekhez fűzött történetek, amelyek népi eredetmagyarázatok, ám a népetimológiai egységben nem szerepelnek: például az abasári *Harang-kút* (44), a nagycsepelyi *Jézus-káttó-domb* (32) vagy a Zselickisfalud határában álló *Kardosfa* (32) helynevekhez kapcsolódó mondákat olvasva e névformák hiánya a népetimológia esetei között nem világos.

A népetimológiai fejezet mindamellelt kitűnő vizsgálati terepet szolgáltathat a további kutatások számára abban az irányban, amely a névhasználóknak a helynevekhez fűzött történeteiben mintákat keres. E névanyag kapcsán például igen szembeötlő, hogy az adatközlők a számukra nem vagy kevéssé transzparens helynevek lexémáiban — minthogy ilyen nyelvi elemek a helynevekben igen gyakoriak — személyneveket vélnek felfedezni (lásd például *Izmény* 163, *Allig vár ~ Ali-vár* 162).

5. Összefoglalóan azt kívánom újfent hangsúlyozni, hogy SZABÓ JÓZSEF munkája gazdag forrásanyagot tartalmaz, amelyet a nyelvészet, a néprajz, a helytörténet kutatói, sőt — a szerző szándéka szerint — az iskolák tanárai, diákjai is jól hasznosíthatnak (11). A későbbiekben a modern kori névkincs jól kiegészíthető majd történeti névanyaggal, s az így egybeállított adatok minőségileg más lehetőséget teremtenek aztán a kérdés még alaposabb feltárásához.

PÁSZTOR ÉVA